

OSMANLILARIN SON DÖNEMİNDE RİZE VE BATUM ARASINDAKİ SOSYAL İLİŞKİLER

Nebi Gümüş

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Ü. İlahiyat F., İslam Tarihi

Özet: Şer'iyye Sicilleri sosyal tarih için olduğu kadar bölge tarihleri için de önemli kaynaklardır. Bu tebliğde 1495, 1501 ve 1509 nolu Rize Şer'iyye Sicillerinden yararlanılarak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Rize ve Batum arasındaki sosyal ilişkiler hakkında bazı tespitlerde bulunmaya çalışılmıştır. Kayıtlardan Rize'nin bazı köylerinde Gürcülerin uzun zamandır yaşadıkları anlaşılmaktadır. Gürcüoğlu soyadları bunu göstermektedir. Buna mukabil çok sayıda Rizelinin Batum'da oturduğu görülmektedir. Bu durum şehrin Osmanlı idaresinde olduğu dönem için olduğu kadar Rus hâkimiyeti dönemi için de geçerlidir. Rizelilerin avcılık, gemicilik ve ticaret gibi çeşitli sebeplerle şehirde buldukları anlaşılmaktadır. Kayıp bulunan Batum ve Erzurum Şer'iyye Sicilleri'nin de bulunması halinde bölgenin sosyal tarihi ile ilgili çok daha kapsamlı ve önemli bilgilere ulaşılabilecektir.

Anahtar kelimeler: Rize, Batum, sosyal ilişkiler

Social Relations between Rize and Batum in the Last Period of Ottomans

Abstract: Sheriyye Registry records are also important sources for social history as well as region history. In this communication we will try to make some determination about the social relations between Rize end Batum in the ends of 19th century and beginnings of 20th century by the using Islamic Court Records of Rize. Records indicate that some Georgians are long lived in the villages of Rize. *Gurcuoglu* surnames shows it. On the other hand many people from Rize are living in Batum. This situation can be said for Batum in the period of Russian domination as well as to the period of Ottoman rule. Rize residents are living in Batum for hunting, shipping, trade and similar things. If lost Registry of Batum and Erzurum is discovered we can access much more important informations about region history

Key words: Rize, Batum, social relations

العلاقات الاجتماعية بين ريزه وباتومي في المرحلة الأخيرة من العثمانيين

الملخص: إن سجلات المحكمة الشرعية مصادر هامة لتاريخ المنطقة وكذلك للتاريخ الاجتماعي. في هذه الرسالة سنحاول تقديم بعض القرارات حول العلاقات الاجتماعية بين ريزه وباتومي في نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين باستخدام سجلات المحكمة الشرعية في ريزه. السجلات تشير إلى أن الجورجيين عاشوا في بعض القرى من ريزه مدة طويلة. وتأثير ذلك يظهر في ألقاب كورجي أغلي. وفي المقابل يعيش كثير من سكان ريزه في باتومي. وحدث هذا الوضع لباتومي في فترة الحكم العثماني، وكذلك في فترة الهيمنة الروسية. سكان ريزه يعيشون في باتومي لممارسة أعمال مختلفة مثل الصيد، والنقل البحري والتجارة وغير ذلك. وإذا تم اكتشاف سجلات المحكمة الشرعية المفقودة لأرضروم و باتومي يمكننا الوصول إلى معلومات أكثر شمولية وأهمية عن تاريخ المنطقة الاجتماعي.

الكلمات المفتاحية: ريزه، باتومي، علاقات اجتماعية

A. Bölge Tarihi İçin Rize Şer'iyye Sicillerinin Önemi

Şer'iyye Sicilleri sosyal tarihin önemli kaynaklarından. Osmanlı Devleti'nde kaza ve daha büyük yerleşim yerlerinde hukuk ve yargılama işleri kadılar tarafından yürütülmekteydi. Rize Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı tarihi için olduğu kadar bölge tarihi için de önemli bir kaynaktır. Tebliğimizde bu kaynaklardan yararlanarak 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Rize ve Batum arasındaki sosyal ilişkiler hakkında bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

Konu için üç sicil incelenmiştir. Birincisi, 1869-1870 yıllarına ait 1495 nolu, ikincisi 1892-1894 yıllarına ait 1501 nolu ve üçüncüsü 1912-1914 yıllarına ait 1509 nolu sicillerdir.

B. Rize'de Yaşayan Gürcüler

Defterlerdeki bazı kayıtlar, Rize'nin bazı köylerinde Gürcülerin yaşadığını göstermektedir. Mesela Haytef köyünde Gürcüoğlu Ahmed¹ ve Mapavri'nin (Çayeli) Latum köyünde Gürcüoğlu Kasım² adlı kimseler yaşamaktadır. Ayrıca 1850 yılına ait *Rize Tahrir-i Öşür Envanteri*'nde³ başka köylerde de Gürcüoğlu aile adlarına sahip kimselere rastlanmaktadır. Mesela Kalkandere'nin Silyan köyünde Gürcüoğlu aile adı ile Hüseyin, İkizdere'nin Ethone köyünde Osman ve Ömer, Pulihoz Kaluharaf köyünde Ali, Güneysu'nun Gürgen köyünde Mehmed, Çayeli'nin Asrifos köyünde Mehmed ve Havra köyünde yine Mehmed adlı kimseler vardır. Yine Pulihoz köyünde Gürcühahmedoğlu aile adı ile Ömer, Cevahir, Ahmed ve Mustafa adlı kimselerin adları yer almaktadır.

Bunlara 6 Receb 1287 (2 Ekim 1870) tarihli kayıta⁴, Rize'nin Haldoz mahallesinde oturan Firdevs Hatun bint Abdullah ve yeğeni Çürüksu'lu Tahir Ağa'yı da eklemek gerekir. Kobuleti'nin Batum'a bağlı bir yerleşim yeri olduğu ve Osmanlı döneminde burası için

¹ *Rize Şer'iyye Sicilleri*, 1495, 103 b.

² RŞS 1495, 18a.

³ *Rize Tahrir-i Öşür Envanteri*, haz. Muhammet Safi, İstanbul 2007, s. 94, 98, 132, 135, 163, 164.

⁴ RŞS 1495, 103a.

Çürüksu dendiği dikkate alınırsa Tahir Ağa'nın Batum'lu olduğu anlaşılır.

Rus işgali sonrası Batum'dan göç ederek Türkiye'nin çeşitli yerlerine yerleşenler olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında Rize'ye yerleşenler de olmuştur. Nitekim 14 Şevval 1309 (12 Mayıs 1892) tarihli bir kayıтта miras meselesi için mahkemeye başvuran Abdülkadir'in aslen Batum muhacirlerinden olup Buharalızade'nin kızı Zeynep bint Hacı Abdullah bin Abdülvehhab'ın öz kardeşi ve doğum yerlerinin Batum kasabası olduğunu söylediği kaydedilmektedir⁵.

C. Batum'da Yaşayan Rizeliler

Kayıtlara göre Rizeli olup Batum'da oturanlar vardır. 14 Şaban 1286 (19 Kasım 1869) tarihli kayıтта⁶ Rize'nin Kale mahallesi halından Sariahmedoğlu Tahir Reis bin Hacı Ahmed bin Osman'ın halen Batum'da oturduğu kaydedilmektedir.

Batum'un Osmanlı hâkimiyetinde olduğu dönemdeki gibi Rus hâkimiyeti döneminde de Osmanlı Devleti vatandaşı olan birçok Rizelinin Batum'da yaşadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 7 Rebiyülevvel 1332 (3 Şubat 1914) tarihli bir kayıтта⁷, Rize'nin Hanis köyünden Muştununoğlu Osman bin Mehmed ile Filarganoz köyünden İnceninoğlu kerimesi Hafize bint Mehmed'in sekiz yıldır evli oldukları ve Batum'da oturdukları kaydedilmektedir. Osman, karısı Hafize'yi 28 Temmuz 1328 (10 Ağustos 1912) tarihinde boşayıp Rize'ye göndermiş, şahitler Batum'da oldukları için kadın mahkemede boşamayı ispatlayamamıştır.

Başka vesilelerle Rize'den Batum'a gelenlerin bulunduğu da anlaşılmaktadır. 10 Muharrem 1287 (12 Nisan 1870) tarihli bir kayıтта⁸, Mapavri'nin Kuvalyoz köyünden Çomoğlu Salih bin İbrahim'in, avcılık için Batum'da bulunduğu kaydedilmektedir. Bıyıkoğlu Hasan'ın mahkemeye gelip Mehmed Reis'in sandalı ile seyahat ederken Batum'da parasını çaldırıldığını iddia ettiğini belirttiği 5 Rebiyülahir

⁵ RŞS 1501, 203.

⁶ RŞS 1495, 18a.

⁷ RŞS 1509, B 24.

⁸ RŞS 1495, 58b.

1287 (5 Temmuz 1870) tarihli kayıt⁹ da Rizelilerin yolcu veya gemici olarak bu şehre geldiklerini göstermektedir.

İki şehir insanının birbirlerine borç vermek suretiyle yardımlaştığı da görülmektedir. 8 Zilhicce 1286 (11 Mart 1870) tarihli bir kayıt¹⁰, Batum'un Çakos köyünden Memiş Bayraktaroğlu Memiş'in, Rize'nin Filandoz köyünden Çakıroğlu Hasan bin Ali'ye borcunun olduğu belirtilmektedir.

D. Batum'da Rus İdaresi Dönemi

Batum'un Rus hâkimiyetine geçmesinden sonra da iki şehir arasında sosyal ilişkiler devam etmiştir. Rize'de Gürcüler yaşadığı gibi Batum'da da Rizeliler yaşamakta ve ticaret yapmaya devam etmektedirler. İncelediğimiz iki şer'iyye sicilinde bunu gösteren çeşitli örnekler bulunmaktadır. Kayıtların bir kısmı 1892-1893, bir kısmı ise 1912-1914 yıllarına aittir.

1- 1892-1893 Yılları Kayıtları

Batum'un Ruslar tarafından işgal edilmesinden yaklaşık onbeş yıl sonraki kayıtlarda Batum'da oturan Rizeliler bulunmaktadır. Bir kayıтта, dava için şahit gösterilen bazı kimselerin Batum'da ve hasta oldukları için mahkemeye gelediklerinden söz edilmektedir¹¹.

Bu dönemde Rizelilerden Batum'da ölenler de olmuştur. Rize'nin Hortoz mahallesi halkından Çinilioğlu Osman Reis bin Memiş Reis mahkemeye başvurup Batum'da vefat eden Veli Hüseyinoğlu Ahmed Reis bin Tahir Reis bin Abdullah'ın mirasının hanımı ve çocuklarına intikalini istemiştir¹². Aslen Trabzon'un Pazarkapusu mahallesinden olup Batum'da oturan Mikdad Ağazade Ömer Nedim Efendi'nin burada vefat etmesi¹³, Rize dışında başka şehirlerden de çeşitli sebeplerle Batum'a gelen ve burada yaşayanların bulunduğunu

⁹ RŞS 1495, 82b

¹⁰ RŞS 1495, 46a.

¹¹ RŞS 1501, 618.

¹² RŞS 1501, 429.

¹³ RŞS 1501, 549.

göstermektedir. Gürcistan'da vefat eden Rizelilerle ilgili 20 Receb 1310 (7 Şubat 1893) tarihli kayıt da dikkat çekicidir. Rize'nin Emineddin mahallesi halkından Rum Marupolioğlu Yanboli veledi Nikola Gürcistan'da Kutayis şehrinde vefat etmiş ve mahkeme müteveffa Nikola'nın mirasını, Osmanlı vatandaşı olan eşi Dümeşiye bint Nikola ile küçük oğulları Nikola ve Lazari'ye ait olarak tescil etmiştir¹⁴.

Ruş işgali sonrası Batum'dan Rize'ye bazı göçlerin olduğu anlaşılmaktadır. Sicilde yer alan 19 Şevval 1309 (17 Mayıs 1892) tarihli bir kayıttaki¹⁵, vefat eden Timarlıoğlu Abdülkadir bin Abdullah bin Abdülveli'nin aslen Batum kasabası halkından olduğu ifade edilmektedir.

2- 1912-1914 Yılları Kayıtları

Ruş işgali üzerinden otuz yıldan fazla bir süre geçtikten sonra da Batum'da Rizelilerin mülklerinin olduğu görülmektedir. Zilhicce 1331 (Kasım 1913) tarihli bir kayıttaki Rize'nin Roş mahallesinden Hacı Ömerzâde müteveffa Hacı Zekeriya Efendi'nin Rize ve Batum kasabalarında emlak, arazi ve akarları ile halktan alacaklarının bulunduğu ifade edilmektedir¹⁶. Rizeliler gibi bölgeden başka yerlerden kimselerin de Batum'da mülklerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 8 Cemaziyelahir 1332 (4 Mayıs 1914) tarihli bir kayıttaki¹⁷, Hopa kazasına tabi Arhavi nahiyesinin Özcübaşköy halkından Mehmed bin Halid'in Batum'da emlak, arazi, akarları ve alacaklarının bulunduğu kaydedilmektedir.

Rizelilerin genellikle ticaret için Batum'da buldukları anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili birkaç örnek verilebilir. 6 Zilhicce 1330 (16 Kasım 1912) tarihli bir kayıttaki¹⁸, Rize'nin Fatla köyünden Muhyiddin'in ortağı Yunus ile birlikte Batum'da kahvehane işlettikleri belirtilmektedir. Muhyiddin, kahvehanedeki hissesini ortağına devretmiş, fakat alacağı 90 Ruble'yi alamadan vefat etmiştir. Bunun üze-

¹⁴ RŞS 1501, 400.

¹⁵ RŞS 1501, 200.

¹⁶ RŞS 1509, 298

¹⁷ RŞS 1509, B89

¹⁸ RŞS 1509, 7

rine Muhyiddin'in babası Rize'de mahkemeye başvurup 90 Ruble'nin karşılığı olan 1125 kuruşun oğlunun varislerine ödenmesini istemiş, yargılama sonunda Yunus'un 80 Ruble karşılığı 1000 kuruş ödemesine karar verilmiştir. Bu kayıttan o dönemde Rize'de döviz paritesi olarak 1 Ruble'nin 12,5 kuruştan işlem gördüğü sonucunu çıkarabiliriz.

22 Cemaziyelahir 1332 (18 Mayıs 1914) tarihli bir kayıta¹⁹, Rize'nin Kamaşinoz mahallesinden Sarı Ahmedzâde İsmail Efendi bin Osman'ın Batum'da meyhane işlettiği, ayrıca dört arsa ve bir miktar mülkü olduğu ifade edilmektedir. Mahkemedен, bunların Rusya devleti ile temas kurularak mirasçılara intikal ettirilmesi talep edilmektedir. Mahiyeti tamamen aynı başka kayıtların da²⁰ bulunması, bu tür hususların bu dönemde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yazışmalara konu edinilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

26 Cemaziyelahir 1332 (22 Mayıs 1914) tarihli bir kayıt²¹, bir Rizelinin, Batum'daki mülkünü satmak için burada oturan diğer bir Rizeli tüccarı vekil tayin ettiğini göstermektedir. Rize'nin Piriçelebi mahallesinden Kuveloğlu Hacı Mustafa bin Hacı Ali, Batum'daki hisseli arsasını satıp parasını kendisine göndermesi için Batum'da oturan Rizeli Güzel Osmanzade Mahmud Nedim Efendi bin Osman Efendi'yi vekil tayin etmiştir. 21 Zilkade 1310 (6 Haziran 1893) tarihli bir kayıt²², Rizeli tüccarın en az 21 yıldır Batum'da yaşadığını ve bu tür işlemleri vekaletle yaptığını göstermektedir. Trabzon'un Pazarkapusu mahallesi halkından Mikdat Ağazade Hüseyin Efendi, Rize'de mahkemeye başvurup ticaret için Batum'da sakin iken vefat eden oğlu Ömer Nedim Efendi'nin adına düzenlenmiş bir Osmanlı tapusu ile sahibi olduğu Batum'un Aziziye mahallesinde bulunan arazi üzerindeki bina ve arsasının kirasını ve mülkiyet hakkını talep için Batum'da oturan Osmanlı Devleti vatandaşı Rizeli tüccar Güzel Osman Ağazade Mahmud Efendi'yi vekil tayin ettiğini ifade etmiştir. Bir tarafı yol olan bahsi geçen mülkün, bir tarafının Ali Efendi arsa-

¹⁹ RŞS 1509, B 99.

²⁰ RŞS 1509, B 100, B 101.

²¹ RŞS 1509, B 106.

²² RŞS 1501, 549.

sı, bir tarafının Hacı İsmail Efendi arsası ve dördüncü tarafının Nurreddin arsası ile çevrili olması ayrıca dikkat çekicidir. Bu kayıttan kolaylıkla anlaşılacağı gibi Batum'da ve özellikle Aziziye mahallesinde Rizeli ve Osmanlı vatandaşı çok sayıda kimse bulunmaktadır. Ayrıca Aziziye mahallesinin adını Aziziye Camii'nden aldığı tahmin edilebilir. Aziziye Camii, Sultan Abdülaziz döneminde Batum şehri genişletilerek yeniden kurulurken inşa edilmişti. Cami, Sovyet döneminde diğer camilerle aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamış ve yıkılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada üç Rize Şer'iyye Sicili'nde bulunan kayıtlardan yola çıkılarak bazı tespitlerde bulunulmaya çalışılmıştır. Tespitler kısaca şunlardır: Rize'de yaşayan Gürcüler gibi Batum'da yaşayan Rizeliler bulunmaktadır. Rizeliler genellikle ticaret için Batum'da bulunmaktadırlar.

Diğer Rize Şer'iyye Sicilleri de incelenerek başta Rize ve Batum olmak üzere bölge tarihi ile ilgili başka sonuçlara da ulaşılabilir. Zira şer'iyye sicilleri, sosyal tarihin önemli kaynaklarından ve incelediğimiz üç defter gibi otuz kadar Rize Şer'iyye Sicili daha bulunmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti döneminde Batum'da da kadı ve mahkeme bulunmaktaydı. Fakat 1878'de Osmanlıların çekilmesiyle bölge Rusların eline geçtikten sonra buradaki mahkeme kayıtlarına ne olduğu bilinmemektedir. Daha sonra Erzurum'u da işgal eden Rusların buradaki mahkeme kayıtlarını da götürdükleri için bugün bu kaynaklardan da mahrum bulunuyoruz. Batum ve Erzurum Şer'iyye Sicilleri'nin Batum, Tiflis veya Rusya'nın bir kütüphanesinde bulunabilmesi durumunda bölgenin sosyal tarihi ile ilgili çok daha kapsamlı ve önemli bilgilere ulaşılacaktır.

KAYNAKÇA

Rize Şer'iyye Sicilleri, 1495, 1501, 1509.

Rize Tahrir-i Öşür Envanteri, haz. Muhammet Safi, İstanbul 2007.

